Quzey Azərbaycanın Azərbaycancası,

Güney Azərbaycanın Türkcəsi

Mehran Baharlı

2008- Siçan İli

Geçənlərdə Azərbaycan Buduncu (Cumhuriyəti) televiziyonlarında 2008 ilinin başından olmaq üzərə, Türkiyə Türkcəsi ilə yayınlanan izlənclərə (pıroqramlara) yasaq gətirildiyi salığını (xəbərini) duyduq. Yasağın gərəkçəsi, bu “yabancı” dilin “Azərbaycanca”ya “itəm” (zərər) verdiyidir. Bu salıq Paniranist güclər tərəfindən böyük bir sevinc, İran və Güney Azərbaycan Türklüyü tərəfindənsə böyük bir üzüntü ilə qarşılandı. Azərbaycan Buduncunda Türkiyə Türkcəsinə gətirilən yasaq, bizim dilimizə gətirilən yasaqdır. Bu olay belə görülməli, belə

alqılanmalı və bu üzdən də qınanmalıdır. Dilimizin adını (Türkcə) bilə bilməyən və onu qondarma “Azərbaycanca” diyə adlandıran Quzey Azərbaycanlı yetgililər, nəyin ona itəm verdiyini, nəyin ona yarar gətirdiyini necə anlayabilərlər?

Güney’in yazılı-görkül (ədəbi) dili, “Türkcə”dir, “Azərbaycanca” deyildir

Güney Azərbaycan târixi bir yol ayrıcındadır. Günümüzdə Güney Azərbaycan və İran Türklüyünün oluşdurmaq və biçimləndirməkdə olduğu görkül dil, təməl aldığı Güney Azərbaycan və İran’ın başabaşına sərpilmiş Türk budununun (xalqının) dili ilə, Azərbaycan və Türkiyə Buduncları görkül dillərinin birləşməsindən ortaya çıxmaqda və daha doğrusu bu üçünün özgü və yeni biləşgəsidir. Bu üzdən onu “Yenicil (modern) Batı Oğuzcası” adlandıranlar da olmuşdur. Bu dil, özünə Azərbaycan Buduncu görkül dilini ülgü almamaqdadır. Güney’in görkül dili, hər iki qonşu ölkənin görkül dillərinə eşit aralıqda (məsafədə) durur və onların idi (heç) birisini tək başına öz görkül dili olaraq tablamır (qəbul etmir).

Ancaq Güney Azərbaycan və İran Türklüyü, Türkcənin sözdağarcığına yiyələnmə, öz Türk soykökünə qayıdış və dilimizi çağdaşlaşdırma (muâsirləşdirmə) və yenicilləşdirmə (modernləşdirmə) alanlarında (sâhələrində), bunların idi (heç) birinə yiyə (sahib) olmayan Azərbaycan Buduncu deyil, Türkiyə Cumhuriyətinin varsıl (zəngin) denəyimlərindən (təcrübələrindən) yararlanmaqda, orada əldə edilən qazanımları mənimsəməkdə, onları öz denəyimləri və öz qazanımları olaraq görməkdədir. Türkiyənin görkül və yazılı dili (Türkçe vəya Yeni Türkçe) və bu ölkədə törədilən yeni degilər (neolojismlər) Güney'ə yeni kəlimələr sunabiləcək çox önəmli bir qaynaqdır. Bu qaynaq özəlliklə yenicil bügüş (fəlsəfə), bilim, quraşdırım (teḳnoloji), tüzəbilim (huquq), ərklət (dövlət), soyut qavramlar və uzluq (sənət) kimi alanlarda olağanüstü dəyərlidir. Ayrıca budunumuzun Əraqda Türkman adı ilə yaşayan ucqarobası (diyasporası) ilə Türkiyə sınırları içində yaşayan və sayıları milyonları aşan Azərbaycan Türkünün özlərinin yazılı-görkül dilləri olaraq Türkiyə tuğralı (rəsmi) dilini seçdikləri unutulmamalıdır. Güneydə - Azərbaycan Buduncunun tərsinə - xalqımızın özü və dilini Türkiyədə olduğu kimi və doğru

olaraq ürkən (həmişə) “Türk” və “Türkcə” adlandırması da Güney’in kimi örnək aldığını açıqca ortaya qoyur. Son olaraq, İran və Güney Azərbaycanda Türk xalqının içində olduğu bugünkü ulusal (milli) oyanış və dirçəlmədə Türkiyə televiziyonlarının tək başına, hətta Quzey Azərbaycan’ın bağılsızlaşmasından (istiqlalından) daha çox etgi və oynamı (rolu) olduğu da bilinən bir gerçəkdir.

Azərbaycanca, Türkcə deyildir. O Farsca-Ərəbcə-Rusca-Türkcə qarışımı yetərsiz və görksüz bir qarma (hibrid) dildir

Azərbaycan Buduncunun görkül dili, ağır biçimdə Fascadan etgilənmişdir. Bu etgi təkcə dilə girən Farsca söz və tərkiblərlə sınırlanmamaqda, dil bilgisi alanını da içərməkdədir. Hər hansı bir dilin geniş bir biçimdə (şəkildə) başqa bir dilin dilbilgisi qural və yasaları etgisi altına girməsi, o dilin öz qurallarının altüst edilməsi və dərindən yara alması deməkdir. Bugün Azərbaycanda yayqın olan görkül dil, yanlışlarla dolu, yozlaşma və soysuzlaşmağa üz tutmuş bir dildir. Bu dil söz dağarcığı və dil bilgisi açılarından, Farscadan dərindən etgilənmiş və pozularaq yetərsiz və görksüz (çirkin) bir

qarma dil halına dönüşmüşdür. Osmanlı aydın və seçginlərinin yaradıb işlətdikləri uydurma bir dil var idi. Bu dilə doğru olaraq “Türkcə” yerinə “Osmanlıca” deyilmişdir, uçra (çünkü) bu dil üç Farsca, Ərəbcə və Türkcə dillərinin yapmaca (sün’i) bir biçimdə yanyana gətirilməsindən oluşmuşdu. İndi Azərbaycan Buduncunda görkül (ədəbi) dil olaraq işlədilən Azərbaycanca da, qardaşı Osmanlıca kimi, hətta ondan daha bətər, gerçəkdə Türkcə, Farsca, Ərəbcə və Ruscanın qarışımından oluşmuş qarma- uydurma bir dil görüntüsü verməkdədir.

Azərbaycan və İranda Türkcənin geriləməsi, İsmayıl Xaqan (Şah İsmail) dönəmindən sonra başlamışdır. Bu dil tuğralı və ərklət dili olma qonumunu addım addım itirməklə birlikdə, Farsca və Ərəbcə dillərinin əzici və çox ağır etgisi altında qalaraq, başda bilim, bügüş və uzluq olmaq üzərə, hər alanda öz doğurqanlığını itirib, neçə yüzil içində qısır və qarma bir dil halına gəlmişdir. Ardınca Gülüstan və Türkmançay anlaşmalarından sonra gələn son iki yüzildə, başqa bir dil, Ruscanın ağır etgisi altına girmişdir. Bugün Quzey Azərbaycanda idi bir dəyişiklik və düzəltməyə uğramadan, görkül və tuğralı dil olaraq

tablanan dil, iştə bu qısır-qarma dildir. Bu durum Güney'in, Farsların boyunduruğundan qurtulduqdan sonra, İran ərklətinin basqıları ilə yaranmaqda-yaradılmış olan uydurma "Azəri-Fazəri"ni öz görkül və yazı dili diyə tablamasına bənzər. Azərbaycan Buduncunda bu eybəcər dilə Türkcə yerinə Azərbaycanca deyirlər. Bizcə bu adlandırma olduqca yerində (haqlı) və doğrudur, uçra bu dili Türkcə adlandırmaq, Türkcəyə gücəm (zülüm) və sayqısızlıq olardı. Gerçəkdə Güney Azərbaycan və İranda Türk budununun qonuşduğu və burada biçimlənməkdə olan yenicil və çağdaş görkül dilini "Türkcə" adlandırması, bu dilin Azərbaycan Buduncunun görkül dili olan "Azərbaycanca"dan ayrıq (fərqli) olduğunun ən çarpıcı və ən gözəl bir qanıtıdır (subutudur).

Azərbaycan Buduncunda işlədilən görkül dil və orada var ol[may]an dil anlayışı, Güney Azərbaycan və İran Türklüyünə ülgü və təməl alınmamalıdır. Özəlliklə görkül dil və söz dağarcığı qonularında, Azərbaycan Buduncunun görkül dili – ondan yararlanılması gərəkdiyinin tabası (rəğmən) – Güney üçün tək təməl və qaynaq diyə görülməməlidir. Ötə yandan, Güneydə bu picin dilin İran və Güney

Azərbaycanın görkül və yazılı dili olmasını savunan və yetirim (təbliğ) edən Rus vurqunları və tutucularla əkinc (kültür) savaşımı aparılmalıdır.

Azərbaycan Buduncunda yenicil dil anlayışı yoxdur

Azərbaycan Buduncunda Türk dilinin düşdüyü acınacaqlı durumun nədənlərini belə sıralayabilərik:

1- Dil anlayışı əksikliyi və dilin üzərində (haqqında) dövlət yönətgisinin (siyasətinin) olmayışı: Azərbaycan Buduncunda gənəl olaraq yenicil dil anlayışı movcud deyildir və özəlliklə ərklət, dilin qorunması və gəlişdirilməsi, yenicilləşdirilməsi, çağdaşlaşdırılması və dirgili (canlı) bir varlıq olaraq olanaq- yetənəklərinin çeşitləndirilib çoxaldılması ilə ilgili hər hansı bir yekə tasarı (master plan) və yönətgiyə yiyə deyildir.

2- Dilin adını dəyişdirmək: Azərbaycanda Rus sömürgəçiliyinin (ḳoloniyalisminin) yıxıcı etgisinin ən açıq izini, oradakı budun və dilin “Türk” və “Türkcə”dən qondarma “Azərbaycan” və “Azərbaycanca”ya, özü də könüllü olaraq dəyişdirildiyində görəbilərik. Azərbaycan Buduncunda bizim dilin Türkcə olduğu və Türkcənin də

bizim dil olduğu düşüncəsi və inancı, idi bir vaxt ürəklərdə və beyinlərdə kök salabilməmişdir. İştə Türkiyə budununun dilini Azərbaycan xalqının dilinə “yabancı” sanan anlayış da, bu sömürgələşmə (ḳoloniyal) sayrılığın başqa bir bəlirtisidir. (Azərbaycan və Türkiyə Cumhuriyətlərində budunların qonuşduğu dillər, ən azından dilbilmi baxımından, iki ayrı dil yox, bir dilin iki olduqca yaxın ləhcəsi sayılır). Bu açıdan Fars sömürgəçiliyi boyunduruğu altında yaşamasının tabası, qondarma “Azəri” və “Azəricə” adlarını mənimsəməyən, bəlkə onlara var gücü ilə təpgi göstərən Güney Azərbaycan, öz bağılsız ərkləti və yüzlərcə akademi, institut, ...yə yiyə olan Quzey Azərbaycandan, bu açıdan daha irəlidə və ulusal kimliyinə bağlıraq durumdadır.

3- Dildən özgün Türkcə sözləri dışlamaq: Azərbaycanca dilində, dilimizdə var olan minlərcə özgün Türkcə degiyə (kəliməyə), özbaşınalıqla bayrı (arxayik) damqası vurulmuş, bunlar yazılı və danışıq dillərindən dışlanmışdır. Bu yaxlaşımla da özləri demişkən “bu qədər zəngin dilimizi, miskin günə salıblar” (bu dənli varsıl dilimizi, yoxsul günə salıblar). Gəlinən bugünkü durum, Azərbaycan

Buduncunda yazarların çoxunun, öz yazılarını toplamı 100-400 degini geçməyən sısqa bir sözdağarcığı köməyi ilə - bunun da yüzdə doxsanı Farsca, Ərəbcə, Rusca sözlərədən oluşmaqdadır – yazmalarıdır. Ötə yandan Azərbaycan Buduncunda Türkcə quralları təməlində (əsasında) yenidegi törətmə yolu süräci durdurulmuş, onun yerinə arasıra Farsca əklərdən kömək alaraq yeni sözlər törətmə yolu mənimsənmişdir. Törədilən belənçi sözcüklərin önəmli bölümü isə, dilbilgisi baxımından yanlışlıqlarla doludur.

4- Farsca etgisini qorumağa çalışmaq: Azərbaycan Buduncunda ortaçağ Azərbaycan seçginlərinin alışqanlıqlarının davamında, hələ də Fars dili və görksözünə (ədəbiyatına) qarşı bir çeşit vurqunluq (heyranlıq) duyqusu və aşağılıq düyümüqarmaşası (üqdəsi ḳompleksi) vardır. Onlara görə dilimizdə Farsca degi, tərkib və hətta dilbilgisi qurallarını işlətmək, bir çeşit aydınlıq, soyluluq və yüksəklik bəlirtisidir. Güney'in tərsinə, Azərbaycan Buduncu doğrudan Fars sömürgəçiliyi və oradakı dil də Fars dili tərəfindən yox edilmə belini (təhlükəsi) ilə qarşı qarşıya qalmamışdır. Bu isə onların, Farscanın dilimiz üzərindəki olumsuz etgilərinə vurdum duymaz davranma,

hətta Farsca degi və dilbilgisi qurallarını özlərininki sanmalarının başqa bir nədənir.

5- Rusca etgisini qorumağa çalışmaq: Sözsüz geçmişdə Rus dili, görksözü və uyqarlığının (mədəniyyətinin) Azərbaycan'ın çağdaşlaşma, yenicilləşmə, bundalı (seküler) və eldəmləşmə (layikləşmə) və batıya yaxınlaşmasında önəmli yarar və payı olubdur və gələcəkdə də olacaqdır. Ancaq bu gerçək, dilimizin Rus dili tərəfindən elik olunması (istila edilməsi) gərəkdiyi anlamına gəlməz. İki yüz ilə yaxın Rus sömürgəçiliyi altında yaşamaq, Azərbaycan Buduncu seçginləri arasında, dilimiz, abecemiz (əlifbamız) və görksözümüz üzərində Rus etgisini qoruma və yaşatmağa çabalayan yerli bir toparın (zümrənin) yaranmasına nədən olmuşdur. Bugün Azərbaycanda budunumuz və dilinin ulusal-tarixi adlarını "Türk" və "Türkcə"dən, "Azərbaycan" və "Azərbaycanca"ya dəyişdirməyi savunanlar, iştə bu Rus sömürgəçiliyinin yerli qalıntılarıdırlar.

Azərbaycancanın Sorunları

Yuxarıda sıralanan nədənlərdən dolayı, günümüzdə Azərbaycanca və ya Azərbaycan Buduncunda işlədilən görkül dil, bir çox yöndən sorunlu, olduqca yetərsiz və hətta ölüşgəməyə üz tutmuş bir dildir. Bu sorunlar və onlara irim (diqqət) yetirməmə və dillə ilgili gənəl olaraq idi bir yönətgi və anlayışa yiyə olmamaq, oradakı durumu daha da ağırlaşdırmışdır. Anılan sorunlu yönləri belə sıralayabilərik:

1- Abece (əlifba) sorunları

2- Yazım (ortoqrafi) sorunları

3- Dilbilgisi sorunları

4- Söz dağarcığı sorunları

Bu sorunların çözüm yollarına qıssaca toxunmaq istərsək:

1- Abece əksiklikləri gedərilməlidir. Nazal Ññ, duralı (nüqtəli) Ḳḳ və kəmə himi “ ’ ” (apastrof işarəti) abeceyə artırılmalı, uzun “â” səsi yazıda işlədilməlidir.

2- Rus yazımını ölçüt alma alışqanlığı bıraxılmalı, yazım yanlışlıqları düzəltilməlidir.

3- Farsca sözcüklərin söz dağarcığına girməsi denətim (ḳontrol) altına alınmalı, əski Türkcə və çağdaş ləhcələrimizdə var olan sözcüklər gənə görkül dilə qazandırılmalı, sözcük törətmə süreci yenidən başladılmalıdır….

4- Dilimizdə işlədilən Fars dilbilgisi qurallarının, özəlliklə ilgəç (ədat), ək, …'nin (bə, ki, ta, -kar, -gər, -pərəst, -pərvər, -şünas, -xana, -pərvər, -bin, …) qullanılması bütünüylə durdurulmalıdır.

Aşağıda Azərbaycan Buduncunun "Azərbaycanca" adlanan görkül dilində var olan bir sıra yanlışlıqlar sıralanmış və Türkcədəki düzgün qarşılıqları ayırac (parantez) içində verilmişdir.

==========

Abece Sorunları

==========

1- Azərbaycan və Türkiyə Budunclarının Latın abeceləri, Güneydə gözü qapalı tablanmamalı, bu iki ölkənin denəyimlərindən yararlanaraq İran və Güney Azərbaycan Türklüyünə daha düzgün,

daha məntiqli və daha əksiksiz bir abece düzənlənib yaradılmalıdır. Oluşdurulacaq yeni Latın abece, Azərbaycan Türklərinin bütün altqruplarını – İran'ın quzeybatısı (Güney Azərbaycan), İran'ın güneyi (Qaşqayyurd), İran'ın quzeydoğusu (Afşaryurd) və Əraq Türkman ucqarobasını - qapsayacaq biçimdə tasarlanıb düzənlənməlidir. Oluşdurulduqdan sonra da Güney Azərbaycan və İran Türklərinin Latın Abecesi, sürəkli olaraq gözdən geçirilməli və yalnız Türk dilinin özəllik və gərəksinimləri təməlində gəlişdirilməlidir.

2- Azərbaycan Buduncunun yeni Latın abecesinə gəlincə, bu əlifbadakı sorunlar, biçiklərin (hərflərin) yanlış sıralaması, nazal (Ññ), nüqtəli (Ķķ) biçikləri və kəsə " ' " himinin olmayışı, və yazarkən uzun "â" hərfinin işlədilməməsi olaraq özətlənəbilər. Güney`in latın abecesində bu əksiklik və yanlışlıqların düzəldilməsi gərəklidir:

~~~~~~

Abece sıralaması: Azərbaycan Buduncunun 1991 ilində Latın abecesinə geçişi tikəl (qismi) olmuşdur. Beləki Latın biçikler tablanmış, ancaq biçiklərin sırası hələ də Rus-Kiril abecesində olduğu
~~~~~~

təkindir. Bu abecedə, bütün Latın kökənli abecelərin tərsinə, “X” biçiyinin yeri abecenin sonlarında “V” biçiyindən sonra deyil, abecenin başlarında “H” biçiyindən sonradır. Habelə “Q” biçiyi “P” biçiyindən sonra deyil, abecenin ortasında “K” biçiyindən sonra gəlir:

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Xx, Iı, İi, Jj, Kk, Qq, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz

Bu nədənlə Azərbaycan Buduncunun abecesi gerçəkdə yarı latın (hərflərin biçimi), yarı Kiril (biçiklərin düzülüşü) azı (vəya) qarma bir abecedir. Bu isə özəlliklə sözlük və bilgisayar ortamlarında sözlərin düzülüşündə ciddi sorunlar yaradıb, onları altüst edərək qullanılmaz hala gətirir. Bu üzdən Güneydə Latın abecesində biçiklərin sıralaması Azərbaycan Buduncunda olduğu kimin deyil, uluslararası Latın biçikləri sıralamasına uyumlu olmalıdır.

Güney Azərbaycan- İran Türklüyünün Bütünləşdirilmiş Latın Abecesi:

Otuzdörd Biçik və Bir Him

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Iı, İi, Jj, Kk, Ḳḳ, Ll, Mm, Nn, Ññ, Oo, Öö, Pp, Qq, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Xx, Yy, Zz, ‘

~~~~~~

“Gəniz Ññ”si biçiyinin olmayışı: “Gəniz Ññ” (“nasal n”, “üç nüqtəli ke”, “ng”, “kaf-i Türki”, “kaf-i nuni”, “nun-i qənne”) Türklərə özgü bir səsdir. Ən əski çağlardan bəri günümüzə gəlib ulaşmış olan bu səs, dilimiz və budunumuzun əski Türkcə və əski Türklərə bağlı olduğunun ən sağlam qanıtlarından biridir. Geçmişdə (ڭ) ilə göstərilən bu səs, çağdaş Ərəb köklü Türk abecesində (نگ) biçimində göstərilir. Azərbaycan Buduncunun yeni Latın abecesində isə dilimizdə var “Ññ” səsini qarşılayacaq idi bir biçiyə yer verilməyibdir. Oysa (halbuki) bu biçik Musavat dönəmi və sonrasındakı Latın abecedə öz yerini almışdı. Ayrıca “Ññ” səsi ən əski və əski Türkcə, hətta Sümer kimi Pırototürk dillərdə, habelə Türk görkül və kökləşik (ķılasik) bətiklərdə (mətinlərdə) və Azərbaycan Türkcəsinin bir çox çağdaş ləhcəsində özəlliklə kəndlər və oymaqlar arasında işləkdir (İran’ın güneyində Qaşqay, Güney Azərbaycan’ın Sava və Sulduz, Quzey Azərbaycan’ın Qazax, Qarabağ, Gəncə, Ayrım, Nuxa, Zaqatala, Qax, ..., Xorasan’ın Sərvilayət, Bam Səfiabad, Cölgərux, Gərivan, Bocnurd, Cüveyn, Çağatay , ... ləhcələrində). Dolayısı ilə ən əski və əski Türkcə
~~~~~~

bətiklərin yazıb oxumasını və Türk dilinin İran və Azərbaycandakı çağdaş ləhcələrində yaranan görkül və folķlor yapıtların səbt və oxunuşunu qolaylaşdırmaq (âsânlaşdırmaq) və irimləşdirmək (dəqiqləşdirmək) üçün, “Ññ” biçiyinin Güney’in Latın abecesinə əklənməsi gərəklidir.

~~~~~~

Duralı (Nüqtəli) “Ķķ” biçiyin olmayışı: Dilimizdə qalın və incə olmaq üzərə iki ayrı “k” və “ķ” səsləri vardır. Bunlar “Ķadr” və “Kənd” degilərində olan səslədir. Qalın azı duralı “ķ” səsi, başda Avrupa dilləri olmaq üzərə daha çox yabancı degilərdə işlədilir. Bu iki səs arasıra (bəzən) kəlimələrə ayrıq anlamlar verirlər, örnəyin incə “K” ilə söylənən “Kola” kiçik bağevi anlamında və qalın “Ķ” ilə söylənən “Ķola” bir içəcək (ķoķaķola) adıdır. Azərbaycan Cumhuriyəti Latın abecesində, dilimizdə var olan bu iki fərqli “k” və “ķ” səsləri tək bir biçiklə göstərilir. Bu iki ayrıq səs, Azərbaycan Türkcəsində var olduqlarına görə, kəsinliklə Latın abecemizdə də öz ayrıca yerlərini tapmalıdırlar.
~~~~~~

Kk: Börk, Buradakı, Kakıl, Kal, Kamaş, Kağaz, İki, Kələybər, Kənd, Kərəm, Kilim, Kişi, Kola, Kor, Kosa, Kömək, Kömür, Küçə, Küt, Ördək, Təkər, Üzük

Ķķ: Aķord, Doķtor, Eķonomi, Folķlor, Ķabinet, Ķadr, Ķampanya, Ķanada, Ķaraķter, Ķarmen, Ķazino, Ķolombiya, Ķomando, Ķontrol, Ķosmos, Ķuçuq, Ķulub

~~~~~~

Uzun ââ biçiyin yazıda işlədilməməsi: Çağdaş Türkcədə, Türk kökənli sözcüklərdə “uzun â” səsi yoxdur, ancaq bu səs yabancı sözcüklər özəlliklə Farsca və Ərəbcədən dilimizə girmiş degilərdə vardır və dilimizdə də tayınca (eynən) işlədilir. Azərbaycan’ın yeni Latın abecesində isə “uzun â” biçiyi və səsinin varlığı tablanmamış və buna ək olaraq yazılı dildə də bu biçik işlədilmir. Oysa Türkiyədə olduğu kimi, abecedə ayrıca göstərilməsə də, uzun â’dan, ən azından yazıda, özəlliklə əski və kökləşik bətiklərdə yararlanmaq gərəkir.

Örnəyin “Nâminə” degisi uzun â ilə söylənməsinə tabası, qıssa a ilə (naminə) yazılır. (dilimizdə bu Farsca degini işlətməyə gərək yoxdur.
~~~~~~

Onun yerinə Türkcə “adına” degisi işlədiləbilər). Habelə dilimizdə işlədilən “nâmə”, “-xânə”, “-zâdə”, “-vâri” kimi Farsca degi və əklər də Azərbaycancada uzun â ilə söylənmələrinin tabası, yanlışlıqla qıssa a ilə yazılırlar.

Bu iki ayrı “a” və “â” səsləri bir sıra durumlarda degilərə ayrıq anlamlar yükləyəbilər: asan (Türkcə asmaqdan), âsân (Farsca rahat anlamında); bala (Türkcə kiçik), bâlâ (Farsca yuxarı anlamında); alam (Türkcə almaqdan), âlâm (Ərəbcə dərdlər anlamında); yar (Türkcə yarmaqdan), yâr (Farsca yoldaş anlamında); azar (Türkcə azmaqdan) âzâr (Farsca əziyyət anlamında);

Ayrıca Azərbaycan Buduncu yazımında Farsca və Ərəbcə kökənli adlardakı uzun “â” səsləri də yanlışlıqla Türkcə qıssa “a” ilə göstərilir: Babək (Bâbək), Adil (âdil), Cavid (Câvid), Hadi (Hâdi), …

Başqa örnəklər (ayırac içindəkilər doğru, ayırac dışındakılar Azərbaycan Cumhuriyətindəki yanlış yazılışdır):

adət (âdət), adi (âdi), Adil (âdil), alam (âlâm), ali (âli), alim (âlim), asan (âsân), azar (âzâr), Babək (Bâbək), bala (bâlâ), Cavid (Câvid), dahi

(dâhi), Hadi (Hâdi), hakim (hâkim), halə (hâlə), kafi (kâfi), malik (mâlik), naminə (nâminə), qanun (qânun), sabiq (sâbiq), tabe (tâbe), tarix (târix), vasitə (vâsitə), xanəndə (xânəndə), yar (yâr)

~~~~~~

Apastrofun (kəsənin) olmayışı: Azərbaycanda tablanan Latın abecesinin ən böyük əksikliklərindən biri də kəsə himinə yer verməməsidir. Bu isə dilimizin yazımında çox böyük qarqaşa və pırtlaşlığa yol açmaqdadır.

Degi içində: Örnəyin bu abecedə aşağıda göstərilən ikili degilər tayın (eyni) biçimdə yazılır. Oysa bunların anlamları və doğru yazılışları bütünüylə ayrıqdır:

bədən (بدن)-bədən (بعدا); bəzən (Türkcə bəzənməkdən)-bəzən (بعضا); ələm (علم، الم)-ələm (اعلم daha bilgili), əza (عزا)-əza (اعضا), mədəni (uyqar anlamında)-mədəni (معدني); məlul (ملول)-məlul (معلول); mən (من)-mən’ (منع); mərəz (مرض)-mərəz (معرض); şer (شئر aslan)-şe’r (شئعر); təmir (dəmirin əski söylənişi)-təmir (تعمير), tən (تن)-tən (طعن); tənə (تنه)-tənə (طعنه)
~~~~~~

Başqa örnəklər (ayırac içindəkilər doğru, ayırac dışındakılar Azərbaycan Bucundakı yanlış yazılışdır):

bədən (bədən), bəzən (bəzən), bəzi (bəzi), dava (dâ’va), dəvət (dəvət), edam (e’dam), élan (e’lan), etina (e’tina), etibar (e’tibar), etibarən (e’tibarən), etiraf (e’tiraf), etiraz (e’tiraz), ezam (e’zam), əla (əla), istedad (iste’dad), istefa (iste’fa), löbət (lö’bət), meyar (me’yar), məbəd (məbəd), mədəni (mədəni), məlul (məlul), məlum (məlum), məlumat (məlumat), məmur (məmur), mən (mən’), məna (məna), mənalı (mənalı), mənəvi (mənəvi), məni (məni), məsud (məs’ud), mərəz (mərəz), mərifət (mərifət), məruz (məruz), məruzə (məruzə), məşəl (məş’əl), məyus (məyus), məzun (məzun), möcüz (mö’cüz), mömin (mö’min), mötəbər (mö’təbər), nəşə (nəşə), səy (səy), sürət (sür’ət), şer (şe’r), şöbə (şö’bə), tabe (tabe’), təbir (təbir), təcili (təcili), təlim (təlim), təmin (təmin), təminat (təminat), tən (tən), tənə (tənə), təsir (təsir), tətil (tətil), təxir (təxir), təyin (təyin), yəni (yəni)

Degi sonunda: Azərbaycan Cumhuriyətində tablanan yeni abecedə kəsə himi olmadığından dolayı, özəl adlar və onlardan sonra gələn bir

sıra əklər bitişik biçimdə yazılır və bu da yanlış anlamalara yol açır. Örnəyin bu abeceyə görə iki ayrıq anlamı olan “Bâbək’ i” (Baybək’i öldürdülər) və “Bâbəki” (Baybək’ə mənsub, Baybək’ə bağlı), “Əli’ni” (Əli’ni gördüm) və “əlini” (əlini tutdum), “Təbrizi” (soyadı) və “Təbriz’i” (Təbriz’i özlərdim) degiləri tayın (eyni) biçimdə yazılır.

==

Yazım Sorunları

==

Görüləcəyi kimi, Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımdakı sorunların böyük bölümü, bu yazımda Türkcənin yapısı və gərəksinimləri yerinə, Rusca yazımını təməl almaqdan qaynaqlanmaqdadır.

~~~~~~

Degi başındakı “Iı”lar: Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımda kəlimə başındakı bir sıra “Iı”lar, Ruscanın etgisi ilə “İi” olaraq yazılır. Bu bütünüylə yanlış bir tutumdur:
~~~~~~

işıq (ışıq), ildırım (ıldırım), ilxı (ılxı)

Azərbaycan Buduncu dilində Rusçanı yansılama dəbi o dənli kök salmışdır ki hətta “Texas” kimi ingilizcə kələmələr “Texas” və nə “Tekzas” şəklində tələffüz edilir.

~~~~~~

Degi başında gətirilən iki, üç, azı dörd ünsüz: Türkcədə idi bir degi iki ünsüzlə başlamaz. Ancaq Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımda, özəlliklə deginin başında – gətirilməməsi gərəkdiyi halda – iki hətta üç ünsüzün gətirilməsi kimi bütünüylə yanlış olan durumlarla qarşılaşırıq:

Avstriya (Avusturya), konfrans (ķonferans), plan (pılan), plov (pilov, pılav), prinsip (pirinsip), prioritet (piriyoritet), problem (pıroblem), proqram (pıroqram), qrammatik (qıramatik), qrup (qurup), Rza (Rıza), srağa (ısrağa), stəkan (istəkan), strateji (istirateji), struktur (ısturuktur), Tbilisi (Tibilisi), Nyu-York (Niyu York), Vyana (Viyana), Xristian (Xırıstiyan)

~~~~~~

“Aa” və “iİ” biçiklərini yanyana gətirmək: Azərbaycan Buduncunun tabladığı yazımda, Rus yazımına uyaraq arxa arxaya gələn “i" və “a”larla qarşılaşırıq. Oysa bunların arasında kəsinliklə bir “y” biçiyi artırılmalıdır. (Yabancı olan bu degilərin çoxunun dilimizdə Türkcə qarşılığı var olduğundan dolayı, işlədilmələrinə gərək yoxdur):

a id (âyid), auksioner (aķsiyoner), bioqraf (biyoqraf), dair (dâyir), dialekt (diyalekt), dialoq, (diyaloq), diaspor (diyaspor), fiasko (fiyasķo), funksioner (funķsiyoner), institusional (institusiyonal), İordaniya (İyordaniya), kainat (kâyinat), konfedensial (ķonfedensiyal), konvension (ķonvensiyon), material (materiyal), media (mediya), nail (nâyil), potensial (potensiyal), prioritet (piriyoritet), professional (pırofesiyonal), radiasiya (radiyasiya), region (regiyon), social (sosiyal), tualet (tuvalet), variant (variyant), vəsait (vəsayit), zəif (zəyif), Xətai (Xətâyi)

~~~~~~

Yanlışlıqla qoşalanan biçiklər: Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımda, Rus qaynaqlı degilərdəki qoşa biçiklər Türk dilimizin yazımını
~~~~~~

pozmaq bahasına olsa da, tayınca qorunur. Oysa Türkcə yazımında bunlar kəsinliklə tək bir biçik olaraq göstərilməlidirlər, uçra tək səslə söylənirlər. (Yabancı olan bu degilərin çoxunun dilimizdə Türkcə qarşılığı var olduğundan dolayı onların işlədilməsinə gərək yoxdur):

akkord (aķord), assambleya (asambleya), assosiasiya (asosiyasiya), attaşe (ataşe), brüssel (Bürüsel), dollar (dolar), effektiv (efektiv), hobbi (hobi), intellektual (inteleķtual), klassik (ķılasik), kollektiv (ķolektiv), komissar (ķomisar), komissiya (ķomisiya), korrupsiya (ķorupsiya), lobbi (lobi), missiya (misiya), professor (pırofesor), prosse (pırose), qrammatik (qıramatik), rejissor (rejisor), repressiya (represiya), sessiya (sesiya), ssenari (senari), terror (teror)

~~~~~~

Tirənin (-) yanlış qullanımı: Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımda tirə imi (defis işarəti) çox geniş bir şəkildə və çox vaxt da gərəksiz yerə qullanılmaqdadır:

1- Tirəni ad tamlamarında (izafi tərkiblərdə) yanlış qullanmaq:

Azərbaycan Buduncu yazımında “i" səsi verən Farsca söz
~~~~~~

birləşmələrindəki kəsrə, ilk degiyə yapışdırılıb və ondan sonra bir “-“ imi artırılaraq iki degi birbirinə bitişik yazılır. (tərzi-hərəkət) Bu, məntiq baxımından yanlış olmaqla birlikdə, uzun bir tərkibin törədilməsinə nədədn olur. Bu sorun özəlliklə söz birləşməsinin ikidən artıq degidən oluşduğu vaxtlar, örnəyin (məsələn) “pənbeyi-daği-cunun”, “tarixi-ali-osman” söz birləşmələrində olduğu kimi, özünü daha görksüz və qabarıq biçimdə göstərir. Bu yöntəm yanlışdır və ad tamlamalarındakı degilər birbirinə bitişik yazılmalıdırlar, ayrıca tirə (-) ilk degi və ondan sonra gələn “-i" arasına artırılmalıdır.

bərgi-gül (bərg-i gül), həddi-buluğ (hədd-i buluğ), nəzmi-nazik (nəzm-i nâzik), nöqteyi-nəzər (nöqte-yi nəzər), pənbeyi-daği-cunun (pənbe-yi dâğ-i cunun), qeyri-adi (qeyr-i âdi), qeyri-bərabər (qeyr-i bərâbər), qeyri-fars (qeyr-i Fars), sui-istifadə (su-i istifâdə), tarixi-ali-osman (Târix-i âl-i Osman), tərcümeyi-hal (tərcümə-yi hal), tərzi-hə rəkət (tərz-i hərəkət)

2- Tirəni birləşik degilərdə qullanmaq: Azərbaycan Buduncu yazımında, bir çox yerdə işlədilməsinə gərək olmayan durumlarda tirə imi qullanılır:

ola-ola (ola ola), düsüb-düsməyəcəyi (düşüb düşməyəcəyi), edilib-edilməməsi (edilib edilməməsi), bir-biri ilə (birbiri ilə),

3- Qıssaldılmış adlarda gərəksiz tirə imi: Azərbaycan Buduncu yazımında, bir sıra sözlərin qıssaldılmış biçimində, sözün düşən orta bölümü yerinə tirə imi qoyulur. Örnəyin "doḳtor"un qıssaldılmış biçimi olan "dr" yerinə, "d-r" yazılır. Bu yöntəm gərəksiz və uyqunsuzdur.

4- Tirə'ni qullanılması gərəkdiyi yerdə qullanmamaq: Azərbaycan Buduncu yazımında bir sıra durumlarda isə tirə qullanılması gərəkdiyinə qarşın qullanılmır.

Noqteyinəzərindən (Noqte-yi nəzərindən)

~~~~~~
~~~~~~

Özəl adları böyük biçiklərlə başlamamaq: Azərbaycanda tablanan yazımda, özəl adlar çox vaxt kiçik biçiklərlə başladılır. Oysa bütün özəl adların böyük biçiklərlə başlaması gərəkir:

azərbaycan (Azərbaycan), ərəb (Ərəb), fars (Fars), ingilis (İngilis), islam (İslam), rus (Rus), türk (Türk), türkiyə (Türkiyə)

Târixi şəxsiyətlərin adlarındakı aşal (rütbə), taxma ad (ləqəb) və bənzərləri: Azərbaycan Buduncu yazımında, târixi şəxsiyətlərin adlarında gələn “Mirzə”, “Şah”, “Ağa”, “Xan”, “Xanım” və bənzəri aşal, taxma ad və ..... ikinci sırada gəlincə, kiçik biçiklərlə yazılır. Oysa bunlar o şəxsiyətlərin adlarının bir bölümüdür və böyük biçiklərlə yazılmaları gərəkir:

Abbas mirzə (Abbas Mirzə), Nadir şah (Nâdir Şah), Abbasqulu ağa (Abbasqulu Ağa), Fətəli xan (Fətəli Xan), Heyran xanım (Heyran Xanım)

Târixi şəxsiyətlərinin adlarını Farsca yazma alışqanlığı: Azərbaycan Buduncu görkül dilində, bir sıra târixi şəxsiyətlərin adları Fars biçimi təmməl alınaraq və yanlış yazılır. Örnəyin “Bâbək” adı uzun â ilə

söylənib qıssa a ilə yazılır. Oysa Farsca kökənli Bâbək adının doğru yazılışı, söyləndiyi kimi uzun â ilə olmalıdır (Bu adın Türkcəsi Baybək'dir). Habelə Türk xaqan, ərklət və soysopların (sülalərin) çoxunun adı da Farsca biçimi ilə yazılır. Örnəyin "Səlcuqi" (Səlcuqlu yerinə), "Qəznəvi" (Qəznəli yerinə), "Səboktəkin" (Sübək Tigin yerinə)

Babək (Bâbək, Baybək), Börküyarıq (Bərk Yaruq), Elxani (Elxanlı), Səboktəkin (Sübək Tigin), Səlcuqi (Səlcuqlu), Qəznəvi (Qəznəli), Yusif (Yusuf), Yunis (Yunus)

~~~~~~

Yanlış yazılan coğrâfi adlar: Azərbaycanda işlədilən yazımda Rus dilindəki biçimlərə bağlı qalmaq nədəni ilə, çoxu zaman coğrâfi adların yanlış yazıldığını görürük. Adların yanlış yazılışı, Türk kökənli və ya Azərbaycan coğrâfi adlarında da görülür:

Bolqarıstan (Bulqarıstan yerinə), Musel (Musul yerinə), Qəzza (Qəzzə yerinə), Urmiya (Urmu yerinə), Yerevan (İrəvan yerinə), Tbilisi (Tiflis yerinə)

~~~~~~

Qıssaldılmış adlardan sonra ara verməmək: Azərbaycanda tablanmış yazımda qıssaldılmış adlardan sonra gələn dura (nüqtə) və ondan sonrakı degi arasında ara (fâsilə) verilmir. Bu yanlışdır və qıssaldılmış kəliməni göstərən biçikdən sonra gələn dura ilə ondan sonrakı degi arasında bir ara verilməlidir:

A.Əmrahoğlu (A. Əmrahoğlu), Ə.Seyidov (Ə. Seyidov), H.Əhmədov (H. Əhmədov), N.Mollayev (N. Mollayev)

~~~~~~

"Qq"ləri "Ğğ" yazıb söyləmək: Azərbaycan görkül dilində Fars səsbilimi (fonetiyi) etgisi ilə, Q'lərin bir çoxu yanlış olaraq "Ğ" şəklində söylənir və yazılır:

Kaşğari (Ķaşqarlı), sayğı (sayqı), sorğu (sorqu), uyğun (uyqun), Uyğur (Uyqur), vurğu (vurqu), almağ (almaq), ...

~~~~~~

"Kk"ləri "Hh" vəya "Yy", "Qq"ləri "Xx" vəya "Ğğ" olaraq söyləmək: Azərbaycan görkül və özəlliklə sözəl dilində kəlimə sonundakı "K"lərin

çoxu “H” vəya “Y” olaraq söylənir. Örnəyin “etmək” yerinə “etməy”, “demək” yerinə “deməy”, “yüksək” yerinə “yüksəh”, “böyük” yerinə “böyüh”, “bilmərik” yerinə “bilmərih”, “gəldikdən” yerinə “gəldihdən”, “istirik” yerinə “istirih”, “eyləməliyik” yerinə “eyləməliyih”, “maraq” yerinə “marax, marağ”. Bu isə görkül dili yerəl ağızlar düzeyinə çəkərək, onu son dərəcə görksüzləşdirir (çirkinləşdirir).

Bu başlıq altında rəsmi dildə belə ağız dilini qullanaraq işlədilən “bunnan” (“bundan” yerinə) və ədəbi dildə qəbul edilən “isti” (“issi”, “ısı” yerinə) kimi durumları da ekləyəbilərik.

~~~~~~

Biləşik eyləmləri (mürəkkəb fe’lləri) aralı yazmaq: Azərbaycan yazımında “-bilmək” yardımcı eyləm-əki ilə oluşdurulan biləşik eyləmlər aralı yazılır. Bu yanlışdır, uçra aralı yazılan “bilmək” eyləmi (bilgili olmaq) anlamındadır. Oysa biləşik eyləmlərdəki “-bilmək” eyləmi, ək görəvini üstlənmiş və bacarmaq anlamındadır. Belənçi
~~~~~~

eyləm-əklər, Türkiyə Türkcəsində olduğu kimi fe'lə yapışıq yazılmalıdır:

ola biler (olabilər), verə bilmir (verəbilmir)

~~~~~~

Avrupa qaynaqlı sözlərin sonuna gətirilən gərəksiz "a" lar: Azərbaycan görkül dilində Rus dili etgisi sonucunda çox sayıda Avrupa qaynaqlı degilərin sonuna "a" azı "ya" gətirilir. Bu, Güney dili üçün tanış olmayan durum və gərəksiz yükdür.

akademiya (aḳademi), forma (form), formula (formul), norma (norm), partiya (parti),

==

Dilbilgisi Sorunları

==

Azərbaycan görkül dili, dilbilgisi (qıramer) baxımından da Farscanın ağır etgisi altındadır. Bu ağır etgi, Azərbaycancanın Türk dilbilgisinə tərs olan bir çox Farsca nəhv ilkə (qayda) və qurallarını
~~~~~~

mənimsəməsinə gətirib çıxartmışdır. Bu sayrılıqlı olqu özünü Farsca “ki”, “bə-be” kimi ilgəçlərin geniş biçimdə işlədilməsi, Türkcə “mi”nin işlədilməməsi, səs uyumuna uymamaq, ... kimi durumlarda ortaya çıxır. (Bunların böyük bir bölümü -dilin yozlaşması, xalqın Farslaşması bəlirtisi olaraq- Güneydə danışılan ləhcələrdə də görülür):

~~~~~~

Farsca “ki” ilgəçini (ədatını) işlətmək: Azərbaycan Buduncunun yazılı və sözəl dilində Farscanın ağır etgisindən dolayı, Farsca “ke” ilgəçi olağanüstü geniş bir ölçüdə qullanılır. Bu isə bütünüylə dilimizin Türk kimliyini pozur və görkül baxımdan ona ilkəl və görksüz bir görüntü verir. Türkcədə Farsca “ke” ilgəçi çox seyrək olan gərəkli durumlar dışında qullanılmamalıdır.

Örnəyin: “Gəldim ki sizi görəm” (doğrusu: “Sizi görməyə gəldim”), “Nâzir təkzib etdi ki hâdisədən xəbəri yoxdu” (doğrusu: Baxan olaydan xəbəri olmadığını yalanladı), ...

Ayrıca Azərbaycancada sıxlıqla “ke” ilgəçindən yararlanaraq yapılmış bir sıra kipləşmiş (qalıblaşmış) cümlələr işlədilir. Örnəyin “qeyd etmək
~~~~~~

lazimdir ki”, “xatırladaq ki”, ... Gərəksiz və anlamsız olan bu qalıblaşmış cümləları qullanmanın, mətləbi uzatmaq və görksüzləşdirməkdən başqa idi bir yararı yoxdur:

Qeyd etmək lazımdır ki, Bunu da xatırladaq ki, Qeyd edək ki, Deməy olar ki,

~~~~~~

Farsca “be” (bə) ilgəçini yayqın olaraq işlətmək: Azərbaycan Buduncunun görkül dilində Farscanın ağır etgisindən dolayı Farsca “be” (bə) ilgəçi genişcə işlədilir:

cürbəcür (türlü, çeşitli), günbəgün (gündən günə), ilbəil (ildən ilə), növbənöv (türlü, çeşitli), tekbetek (təkətək)

~~~~~~

Farsca “ta” ilgəçini işlətmək: Farscanın ağır etgisi altında çabalayan Azərbaycancada, arasıra Farsca “ta” ilgəçi işlədilir. Örnəyin "ta XX əsrin əvvəlinə qədər". Bu cümlənin Türkcəsi belə olmalıdır “XX inci yüzilin başlanqıcına dək”

~~~~~~

Türkcə degileri yanlış yapılarda işlətmək: Azərbaycan Buduncunda bir sıra Türkcə degilər, yanlış anlam azı yapıda işlədilir. Örnəyin "sayı" yerinə yanlışlıqla saymaq eyləminin (fe'linin) əmr kipi olan "say', "bildiri" yerinə yanlışlıqla eyləm adı olan "bildiriş", "azıq" yerinə yanlışlıqla Farsca biçimi olan "azuqə", "çatışmazlıq" yerinə yanlış yapılı olan "çatışmamazlıq", "anma" yerinə ginələnməyən (təkrarlanmayan) durumları bildirən -im əki ilə yapılmış "anım" işlədilir.

~~~~~~

Səs Uyumu Yasasını Pozmaq: Səs uyumu yasası, Türkcənin ən təməl yapı daşlarından biridir. Bu yasa ilə dilimizə girən hər yabancı sözcük, Türkcələşib bizimkiləşir. Ancaq Azərbaycan Buduncunun yazımında və dilində özəlliklə bir sıra Ərəb və Fars kökənli degilərin yazılış və söylənişində, dilimizin səs uyumu yasa və quralları heçə sayılır və gobudca pozulur. Səs uyumu yasası süzərisindən geçməyən bu

degilər, gerçəkdə dilimizi elik edir və Türkcəni o yabancı dillərin boyunduruğu altına soxur:

büllur (bulur), büruz (buruz), çünki (çünkü), divar (duvar), dosye (dosya), hazırki (hazırkı), hökumət (hökümət), hücum (hucum), hüquq (huquq), güruh (quruh), lazımi (lâzimi), lüzum (luzum), mövcud (movcud), mövhumat (movhumat), mövzu (movzu), müasir (muasir), müayinə (muayinə), nöqsan (noqsan), nücum (nucum), nüfuz (nufuz), nümayəndə (numahəndə), nümunə (nümünə), qürur (qurur), qüsur (qusur), rüsum (rusum), sübut (subut), sükut (sukut), şüur (şuur), ümum (umum), ünvan (unvan), üsul (usul), üsyan (usyan), xüsusi (xususi), xüsusiyyət (xususiyyət)

~~~~~~

"Mi" soru ilgəçini işlətməmək: Azərbaycan Cumhuriyətinin görkül dilində, Fars dilinin ağır etgisi sonucunda, soru ilgəçi olan "mi" gənəlliklə işlədilmir, işlədildiyində də haqqında soru sorulan nəsnədən sonra deyil, ürkən cümlənin sonunda və yanlışca işlədilir:
~~~~~~

1- “Mi”nin işlədilməmə örnəkləri: “Mi”, haqqında soru sorulan nəsnədən sonra gəlməlidir: "Sən də?” (doğrusu “Sən də mi?”), “Olacaq?” (doğrusu “Olacaq mı?”), “Hamını çağırdız?” (doğrusu “Hamını çağırdınız mı?, Hamını mı çağırdınız?”).

2- “Mi”ni yanlış işlətmə örnəkləri: “Bilərikmi?” (doğrusu “bilərmiyik?”). “Mi” eyləmlərdə məsdərin ilk çəkimindən sonra gəlməlidir (“bilər”dən sonra, “bilərik”dən sonra deyil).

~~~~~~

“-sa” əkinin yanlış işlədilməsi: Azərbaycan Buduncunun (Cumhuriyətinin) dilində “-sa” əki bir sıra hallarda (Ruscanın etgisi və Türkcə dilbilgisinə yetərincə tanış olmamaq sonucunda) yanlış qullanılmaqdadır, “hansısa” kimi tərkiblər isə doğrudan Ruscadan alıntı-çeviridir:

"gedirəmsə" (doğrusu “gedirsəm”dir); “içmirsənsə "(doğrusu “içmirsən”dir. “İçmirsən” özü şərtidir və ikinci kəz “sa” qoşul (şərt) əkini alabilməz. Bu yanlış kip, Güney ağızlarında da yayqındır).
~~~~~~

“anlayırıqsa” (doğrusu “anlayırsaq”dır), “səhv etmirəmsə” (doğrusu “səhv etmirsəm, yanılmırsam”).

~~~~~~

Çoxulu təkil yerinə işlətmək: Azərbaycan Buduncunun görkül dilində çox sayıda Ərəb kökənli çoxul kəlimə, yanlış olaraq təkil (müfrəd) anlamında işlədilir və bu üzdən də ikinci kəz çoxullaşdırılır:

bəyanatlar (bəyanat), əcdadlar (əcdad), hüquqları (haqları), ləvazimatlar (ləvazim), luğatlar (lüğətlər), mənafelər (mənfəətlər), məlumatlar (məlumat), tədqiqatlar (tədqiqlər), tələbatlar (tələblər), təqdimatlar (təqdimat), təsiratlar (tə’sirat) , təşkilatlar (təşkilat)

~~~~~~

Yenicə törədilmiş uyqunsuz degi və tərkiblər: Azərbaycan Buduncu görkül dilində, çox sayıda uyqunsuz, yanlış anlamda işlədilən, fəsahət və bəlaqət açılarından olduqca yoxsun, görklülük baxımından sorunlu olan degi vardır. Bunlar Azərbaycan Buduncunda törədilən yenidegilərin böyük bir bölümünü qapsayır:

Örnəyin “qılavuz” yerinə Farsca-Türkcə qarışımı “bələdçi”, “çarpı” yerinə gülünc görünən “vurulsun” (“üç çarpı iki” yerinə “üç vurulsun iki”), “sözlük” yerinə yanlışlıqla işlədilən “lüğət” (“lüğət” söz anlamındadır, sözlük deyil), “əksi” yerinə işlədilən “çıx” (“beş əksi iki” yerinə “beş çıx iki”), “artı” yerinə fəsahət və bəlağətdən olduqca uzaq olan “üstəgəl” (“dörd artı beş” yerinə “dörd üstəgəl beş”) “yüzdə” yerinə “faiz”, “yırçı” və “yırar” yerinə “müqənni” və “xanəndə”, “uydu” yerinə “peyk”, “aday” yerinə Farscada adaqlı anlamında işlədilən “namzəd”, “başkənd” yerinə “paytaxt”, “göstəri” yerinə “nümayiş”, “öyrənci” yerinə Farscada mollaxana məktəblərində oxuyan anlamında olan “tələbə”, “oxul” yerinə mollaxana anlamında olan “məktəb” bu kimi uyqunsuz olan degilərdən bir neçəsidir.

Aşırı uzun olan törətilər: Azərbaycancada daha yığcam və qıssa degilər yerinə, gənəldə əlverişsiz olan aşırı uzun degilər işlətməyə meyil vardır:

Örnəin “ək” yerinə daha uzun olan “şəkilçi”, “duraq” yerinə “dayanacaq”, “darqınc” yerinə “huzursuzluq”, “adıl” (zəmir) yerinə

“əvəzlik”, “qızılay” yerinə “qırmızı aypara”, “tarım” yerinə “kənd təsərrüfatı”, “ayrım” yerinə “ayrı seçkilik”, “özgün” yerinə daha uzun olan “özünə məxsus”...

Yanlış yeni törəti (neolojism) yapımı: Azərbaycan görkül dilində bir sıra yanlış degi törədilmişdir:

“Uluslararası” anlamında və “Beynəlxalq” biçimində bir degi törədilmişdir. Bu törətinin doğrusu “Beynəlxalqlar” (Beynəlmiləl kimi) olmalı idi.

“Mümkünsüz” biçimində və “olanaqsız” anlamında bir degi törədilibidir. Bu yapı yanlışdır və doğru degi “İmkansız” olmalı idi.

“Əsəbləşmək” biçimində və “sinirlənmək” anlamında bir degi törədilibidir. Bu yapı yanlışdır və doğru degi “əsəbiləşmək” olmalı idi.

beynəlxalq (uluslararası, beynəlxalq), əsəbləşmək (sinirlənmək, əsəbiləşmək), mümkünsüz (olanaqsız, imkansız)

~~~~~~
~~~~~~

Qurumların “Adına” kəliməsi artırılaraq yapılan uyqunsuz adları:

Azərbaycan Buduncunda qurumları ünlü bir şəxsiyət adı ilə adlandıranda, “Adına” degisi ayrıca o qurumun adına artırılır. Bu uyqulama, gərəksiz olmaqla birlikdə, adın uzunlaşmasına nədən olur. Örnəyin “Nəsimi Dilçilik İnstitutu” yerinə “Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu” deyilir. Oysa “Nəsimi Dilçilik İnstitutu”ndan hamı qolyaca buranın Nəsim’in deyil, Nəsimi adına adlandırılmış bir qurum olduğunu başadüşür və “Adına”degisinin ayrıca artırılmasına gərək qalmır, “Atatürk Dil və Tarix Qurumu” adında olduğu kimi.

Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu (Nəsimi Dilçilik İnstitutu), M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası (M. Maqomayev Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası), Heydər Əliyev adına Bakı Beynəlxalq Aeroportu (Heydər Əliyev Bakı Uluslararası Havaalanı), M.Mirqasımov adına Respublika Klinik Xəstəxanası (M. Mirqasımov Respublika Kilinik Sayrıevi)

==========

Sözdağarcığı Sorunları

==

Azərbaycanca dilində bir yandan Türkcənin quralları əsasında yenidegilər (neolojismlər) törətmə sürəci durdurulmuş, bir yandan da dilimizdə var olan çox sayıda Türkcə degi, özbaşınalıqla bayrı damqası yiyərək yazılı və danışıq dillərindən dışlanmışdır. Beləcə bu iki yöntəmlə yoxsullaşan dilimiz, yabancı Fars, Ərəb və Rus dilləri qabağında savunmasız bıraxılaraq onlardan gələn degilərin axınına (hucumuna) uğratılmışdır. Bunun sonucunda isə bugün Azərbaycan Buduncunun yazılı və tuğralı dili - xalqın varsıl və köklü dilinin tərsinə - bütün çınbilim, jurnalism, görksöz, bilim, uzluq, ... alanlarında tıxabasa və ölçüsüz bir biçimdə Farsca, Ərəbcə və Rusca sözcüklərlə doldudur. Bu dilin Güney'ə özgün Türkcə degilər, özəlliklə yenicə törədilmiş kəlimələr açısından, verəbiləcəyi, qazandırabiləcəyi bir şey yoxdur:

~~~~~~

Farsca ilgəçləri qullanmaq: Azərbaycandada Türkcə yerinə, Farsca ilgəçlərin işlədilməsi, bu dilin dərindən soysuzlaşma və pozulmağa üz
~~~~~~

tutduğunun ən önəmli qanıtıdır. Bu dildə yaxlaşıq bütün ilgəçlər, Farsca kökənlidir. Bunların yerinə Türkcə var olanlar qullanılmadığı kimi, yenilərinin törədilməsinə də önəm verilməmişdir.

bahəm (birgə, birlikdə), bundan əlavə (artı, ək olaraq), çünki (uçra), halbuki (oysa), həmçinin (bir də, habelə), hərgah (qalı), istiqamətdə (doğrultuda), munasibətilə (dolayısıyla), nəinki (deyil), xeyli (çox), yaxud (azı)

~~~~~~

Türkcə degilərin yerinə gərəksizcə Rusca sözcüklər işlətmək: Azərbaycancada dilimizdə qarşılıqları olduğu halda, gərəksiz yerə çox sayıda Rus-Avrupa qaynaqlı degilər işlədilir, bu isə dilimizi yoxsullaşdırır:

aksiya (eyləm), aktual (güncəl), alpinist (dağçı), aparat (ayqıt), aptek (əmçi), astronomiya (göybilimi), avanqard (öncü), destruktiv (yıxıcı), diametr (çap), diaqnoz (tanı), direktor (yönətmən), diskont (indirim), diviziya (tümən), efekt (etgi), ekstremizm (aşırılıq), ekvivalent (eşdəyər), elastik (əsnək), etnologiya (budunbilim), fauna (doğay,
~~~~~~

direy), fonetika (səsbilim), form (biçim), harmoniya (uyum), histologiya (toxubilim), improvizasiya (doğaç), informasiya (bilgi), instinkt (içgüdü), investisiya (yatırım), jurnal (dərgi), komissiya (qurum), konservativ (tutucu), konstitusiya (anayasa), krılo (çamırlıq), krossvord (bulmaca), kurort (qaplıca), marşrut (dolmuş), material (gərəç), memuar (anıt), modern (yenicil), monopoliya (təkəl), narkotik (uyuşdurucu), nevrologiya (sinirbilim), okeanoqrafiya (dənizbilim), orbit (yörüngə), original (özgün), pansion (yatılı), paralel (qoşut), paştet (əzmə), piroq (börək), planet (gəzəgən), plomb (dolqu), plüralizm (çoxulçuluq), poema (qoşaq), poeziya (qoşuq), prinsip (ilkə), problem (sorun), profilaktik (önləyici), prokuror (savcı), qalstuk (boyunbağı), qrammatika (dilbilgisi), radiasiya (ışınım), radius (yarıçap), reaksiya (təpki), respublika (budunc), resenziya (ələşdiri), seysmologiya (tərpəm bilimi), sinonim (eşanlamlı), sistem (düzgə), situasiya (durum), stajer (yetişmən), struktur (yapı), terapiya (toxtatı), treninq (eyitim), velosiped (yelatı), vizual (görsəl), xroniki (sürəgən),

~~~~~~
~~~~~~

Gərəksiz yerə işlədilən Farsca və Ərəbcə sözcüklər: Azərbaycan Buduncunun görkül və yazılı dilində Türkcəmizdə - həm görkül bətiklərimizdə və həm budun dilində - var olan yüzlərcə, minlərcə deginin yerinə Farsca və Ərəbcə sözcükləri işlətmək gənəl bir qural və köklənmiş bir dəb-özənti halına gəlmişdir:

abidə (anıt), alim (bilgin), aşkar (aydın), avadanlıq (bayındırlıq), axırıncı (sonuncu), axırlarında (sonlarında), bərabər (birgə, birlikdə), bəyanat (deməc), cavab (yanıt), davamiyyət (sürəklilik), daxili (iç), digər (başqa, ötəki), düşmən (yağı), elm (bilim), əhatəli (qapsamlı), əhəmiyyət (önəm), əhəmiyyətli (önəmli), əleyh (qarşı), əmin (arxayın), ənənə (gələnək), ətraf (çevrə), əyani (açıqca), faiz (yüzdə), fikr (düşüncə), günah (suç), güzəran (geçim), hadisə (olay), həyat (yaşam), hiss (duyu), hissə (pay, bölük), hörmət (sayqı), inkaredilməz (danılmaz), inkişaf (gəlişim), istehsal (ürətim), istintaq (soruşdurma), istiqraz (borclanma), kaman (yay), kəmər (qayış), kənar (qıraq), kifayət (yetər, yetərli), matəm (yas), məhəbbət (sevi), məhz (yalnız, iştə), məhlul (çözəlti), məktəb (oxul), məna (anlam), mənbə (qaynaq), məqsəd (amac, erək), mərasim (törən), mərtəbə (qat), məsələ

(sorun), məşhur (ünlü, adlım), mərtəbə (qat), mətbuat (basın), mətləb (qonu), məxfi (gizli), mis (paxır), möhtəşəm (görkəmli), mövqe (qonum), müasir (çağdaş), müdrik (bilgə), müəllim (öyrətmən), münaqişə (çəkişmə), mübadilə (deyiş-toqquş), müdərris (oxutman), müddət (sürə), müəssisə (qurum), müharibə (savaş), mühasirə (quşatma), mühit (çevrə), müqabilində (qarşılığında), müraciət (başvuru), müşahidəçi (gözləmçi), mütəfəkkir (düşünür), mü-tə-rəqqi (ilərici), mütəxəssis (uzman), mütləq (salt), müvafiq (uyqun), müvəffəqiyyət (başarı), müvəqqəti (geçici), nailiyyət (qazanım), namizəd (aday), nazirlik (baxanlıq), nəhəng (qocaman), nəsihət (öyüd), nəticə (sonuc), nizə (süngü), nümayiş (göstəri), padşah (xaqan), paytaxt (başkənd), proses (sürəc), pul (aqça), qanunsuz (yasadışı), qədər (dək, dənli), qələbə (utqu), qiymətli (dəyərli), qüvvə (güc), sabiq (geçmiş), sahə (alan), saziş (anlaşma), səhhət (sağlıq), səhim (pay), səhiyyə (sağlıq), səhv (yanılqı), sənəd (bəlgə), səy (çaba), səyyah (gəzgin), sitayiş (övgü), sual (soru), sülh (barış), şərik (ortaq), şərq (doğu), şərt (qoşul), təbiət (doğa), tədqiqat (incələmə), təfərrüat (ayrıntı), təhlükəsizlik (güvənlik), təkamül (evrim), tələbə (öyrənci),

tərcümə (çeviri), təsir (etki), təşəbbüs (girişim), təxminən (yaxlaşıq), təyyarə (uçaq), töhfə (sovqat), üzv (üyə), vəziyyət (durum), xarici (dış), xatirə (anı), xərçəng (yengeç), xəstə (sayrı), xəta (yanlış), xizək (qayaq), xoşbəxt (mutlu), xudbin (məncil), yaddaş (bəllək), zəfər (utqu), zəlzələ (tərpəm), zəruri (gərəkli)

~~~~~~

Türkcəsi var olan eyləmliklər (məsdər) yerinə Farsca eyləmlər: Türkcə özəlliklə sayıları yüzminləri aşmış eyləmləri ilə ünlü bir dildir. Ancaq Azərbaycancada, dilimizdə var olan Türkcə eyləmliklər dışlanaraq, onların yerinə Fars və Ərəb sözcüklərdən oluşmuş birləşik məsdərlər işlədilir:

- Gərəksiz olan biləşik eyləmlər (mürəkkəb fe’llər): Azərbaycancada, Türkcədə var olan çoxu yalın (sadə) eyləmliklər yerinə, Farsca və Ərəbcə sözcüklərdən oluşmuş bir sıra biləşik qarma fe’llər işlədilir. Bunların çoxu doğrudan Fars dilindən alıntı-çeviridir:
~~~~~~

bərpa etmək (dikəltmək), bəxş etmək (bağışlamaq), daxil olmaq (girmək), əhatə etmək (qapsamaq), əks olunmaq (yansımaq), əksini tapmaq (yanqılanmaq), fəaliyyət göstərmək (çalışmaq), fəxr etmək (qıvanmaq), hesab etmək (saymaq), həll etmək (çözmək), həsr etmək (adamaq), həyata keçirmək (gerçəkləşdirmək), ilhamlanmaq (əsinlənmək), imtina etmək (boyun qaçırmaq), istehsal etmək (ürətmək), iştirak etmək (qatılmaq), ithaf etmək (armağan etmək), izah etmək (açıqlamaq), mühacirət etmək (köçmək), müəyyən etmək (bəlirləmək), nəşr etmək (yayınlamaq), sübut etmək (qanıtlamaq), təsis etmək (qurmaq), tədqiq etmək (incələmək), təngnəfəs olmaq (bunalmaq), təqdim etmək (sunmaq), təşkil etmək (oluşdurmaq), tətbiq etmək (uyqulamaq), vaqe olmaq (bulunmaq), xəbərdarlıq etmək (uyarmaq), zənn etmək (sanmaq), ……

- Türkcə əkli Farsca Ərəbcə fe’llər: Bir sıra durumlarda var olan Türkcə eyləmlikləri işlətmək yerinə, Ərəbcə və Farsca köklərə Türkcə əklər artırılaraq gərəksiz yeni məsdərlər törədilmişdir:

aşkarlanmaq (aydınlanmaq), bəhrələnmək (yararlanmaq), əlaqələndirmək (ilgiləndirmək), əzizləmək (ağırlamaq), fikirləşmək (düşünmək), for-ma-laşmaq (biçimlənmək), kifayətlənmək (yetinmək), mənzillənmək (qonuşlanmaq), məskunlaşmaq (yerləşmək), müqəddəsləşmək (qutsallaşmaq), nəticələnmək (sonuclanmaq), qidalanmaq (bəslənmək), qiymətləndirmək (dəyərləndirmək), rastlaşmaq (qarşılaşmaq), reallaşmaq (gerçəkləşmək), sadalamaq (səsləndirmək), təqsirlənmək (suçlanmaq), xahiş etmək (ötünmək), xatırlamaq (anmaq), ……

~~~~~~

Yerləşmiş Farsca sözlər: Azərbaycancada Türkcə olaraq görülən bir sıra yerləşmiş Farsca sözlər vardır. Farsca kökənli olan “Çirkin”, “Dəstək- Dəstəkləmək” və “Zəngin” kəlimələri bunlardan bir neçəsidir. Bunların yerinə Türkcə olan sırasıyla “Görksüz” (Görklü = gözəl), “Umuqlamaq” (Umuq = dəstək) və “Varsıl” (Yoxsul kimi) sözcükləri işlədiləbilər.

Çirkin (görksüz), dəstəkləmək (umuqlamaq), zəngin (varsıl)
~~~~~~

~~~~~~

Türkcə əkli Farsca-Ərəbcə qarma törəti sözlər: Azərbaycancada daha qıssa və daha görklü olan doğma Türkcə degiləri işlətmək yerinə, Türkcə əklərin yardımı ilə Farsca və Ərəbcə köklərdən yeni sözcük yapımı və işlədilməsinə üstünlük verilir.

1- “-lik” əki ilə:

həmrəylik (dayanışma), müxtəliflik (çeşitlilik), mövcudluq (varlıq), rəhbərlik (başxanlıq), səfirlik (elçilik),

2- “-çi” əki ilə:

bələdçi (qılavuz), mühafizəçi (qoruma), müşahidəçi (gözləmçi), numayişçi (göstərici), təqaüdçü (əməkli), tərcüməçi (çevirmən)

3- “-li” əki ilə:

mübahisəli (tartışmalı), təsirli (etgili)

~~~~~~

Farsca kəlimə-əkləri qullanmaq: Azərbaycan Buduncunda “yenidegilər” (neolojismlər) törədərkən, baş vurulan yöntəmlərin biri

də, Türkcə ək və degilər yerinə çox geniş ölçüdə hətta ölçüsüz bir biçimdə Farsca sözcük və əklərdən yararlanmaqdır. Bu isə bütünüylə dilimizin gəlişim, sağlamlıq və bütünlüyünə tərs olan bir tutumdur.

Farsca önəklər:

“Na-“ və “Bi-“ önəkləri: Bu Farsca önəklərinin Türkcədəki qarşılığı “-siz” sonəkidir. Ancaq bir çox durumda bu sonəklə yeni degi yapmağa gərək yoxdur, uçra Türkcəmizdə ilgili sözü qarşılayacaq özgün kök degilər vardır:

biabır (abırsız), bitərəf (çəkinsər), nadinc (darqınc), nahaq (haqsız), naməlum (bəlirsiz), narahat (rahatsız), natəmiz (kifir, pis, kirli)

“Həm-“:

həmfikir (dayanışıq), həmkar (əməkdaş), həmkəndli (kənddəş), həmrəylik (dayanışma),

Başqa Farsca önəklər: Azərbaycan Cumhuriyəti dilində, degi yapımında “bəd-“, “kəm-“, “sər-“, “xoş-“ kimi başqa bir sıra Farsca önəklər də işlədilir:

bədxassəli, kəmşirin, sərlövhə, sərnişin, xoşagəlməz (dadsız), xoşbəxt (mutlu, qutlu)

Farsca sonəklər:

“-i" əki: Bunların çoxu doğrudan Fars dilindən alıntıdır:

bənövşəyi (ipgil), çəhrayı (al), dünyəvi (bundalı), gəncəvi (Gəncəli), ilxani (İlxanlı), qəhvəyi (qonur), qəznəvi (Qəznəli), səciyyəvi (özyapı), səcuqi (Səlcuqlu), şaquli (dikey), üfüqi (yatay)

“-xana” (xânə): Farsca olan bu sözcüyün çoxlu tərkiblərdəki Türkcə qarşılığı “-evi”dir.

heyvanxana (ılxıevi), ibadətxana (tapınaq), kitab-xa-na (pitikevi), mehmanxana (qonuqevi), mərizxana (sayrıevi), meyxana (çaxırevi), quşxana (quşevi, quşluq), rəsədxana (gözləmevi), yeməkxana (yeməkevi, yegievi)

“-şünas” (şenas): Farsca olan bu sözcüyün çoxlu tərkiblərdə Türkcə qarşılığı “-çi” vəya “-bilimci”dir.

dilşünas (dilçi, dilbilimçi), nəbatat-şü-nas (bitkibilimçi), sənətşünas (uzluqçu, uzluqbilimçi), şərqşünas (doğubilimçi), təbiətşünas (doğabilimçi), ...

“-kar”: Farsca kar əkindən yararlanaraq törədilmiş bu degilərin bir bölümü, doğrudan Farscadan alınmış, ötəki bölümü isə Azərbaycancaya özəldir və Farscanın özündə bilə işlədilmir:

cinayətkar (câni), fədakarlıq (özveri), günahkar (suçlu), həvəskar (özəngən), inadkar (danqaz), peşəkar (uzman), sənətkar (uzlu), təcavüzkar (saldırqan), təşbbüskar (girişimci), təvazökar (alçaqkönüllü), xəyanətkar (satqın), xilaskar (qurtarıcı), …..

“-dar”: Bu Farsca əkin Türkcədəki qarşılığı “-li”dir.

cazibədar (çəkici), əlamətdar (bəlirgin bəlli), əlaqədar (ilgili), əməkdar (əməkçi), məhsuldar (verimli), minnətdar (könülborclu), səhimdar (), xəbərdarlıq (uyarı), ….

“-vari” (vâri): Bu Farsca əkin Türkcədəki qarşılığı “-imsi”, “-si”, “-imtil”dir.

Buynuzvari (boynuzumsu), qalxanvari (qalxansı), silsiləvari (ardışıq), yüngülvari (yüngül), üzükvari (üzükümsü),….

“-keş”:

tərəfkeş (yanlı), zəhmətkeş (əməkçi), qayğıkeş (qayqılı), təəssübkeş (), …..

Başqa Farsca sonəklər: Azərbaycancada yuxarıda sıralananlardan başqa, yeni sözcük yapımında “-xor”, “-deh,” “-gah”, “-pəz”, “-namə”, “-pərvər”, “-pərəst”, “-gər”, “-güzar”, “-bəxş” , “-amiz”, “-avər” kimi çox sayıda Farsca söz, ək olaraq - Türkcə qarşılıqları var ikən - qullanılır:

aşpaz (aşçı), atəşpərəstlik (odatapan), cadugərlik (büyücü), cavabdeh (sorumlu), cəngavər (alp), düzəngah (ova), əsraramiz (gizəmli), işgüzar, kargər (işçi), müftəxor (bələşçi), müraciətnamə (diləkçə), nəyşəxor (bağımlı), qənaətbəxş (inandırıcı), qonaqpərvər (qonaqsevər), tərəqqipərvər (ilərici), xaçpərəst (xaçlı)

~~~~~~
~~~~~~

Türkcə “-cıq” yerinə Farsca “-ça”nı işlətmək: Azərbaycan görkül dilində Farsca “-ça” əkindən geniş ölçüdə yararlanılmışdır. (“-ça” əkinin Türkcə olduğu önə sürülmüşsə də, çoxunluq onun Farsca kökənli olduğuna inanır.) Oysa bu əkin yerinə qolayca “-cıq” əki qullanılabilər

kitabça (kitabcıq)

~~~~~~

Farsca-Ərəbcə-Türkcə hibridlər: Bir sıra durumlarda Türkcəmizdə özgün və görklü qarşılıqları bulunmasının tabası, gərəksiz yerə Azərbaycancada Farsca-Ərəbcə-Türkcə qarışımı degilər törədilmişdir. Örnəyin “dayanışma” anlamında olan “həmrəylik” (Farsca “həm”, Ərəbcə “rəy”, Türkcə “-lik”), “çoxyönlü” anlamında olan “hərtərəfli” (Farsca “hər”, Ərəbcə “tərəf”, Türkcə “-li”), “yurdsevər” anlamında “vətənpərvərlik” (Ərəbcə “vətən”, Farsca “pərvər”, Türkcə “-lik”), “ötə yandan” anlamında olan “digər tərəfdən” (Farsca “digər”, Ərəbcə “tərəf”, Türkcə “-dən”) bu yöntəmlə törədilmişdir.
~~~~~~

Digərtərəfdən (ötə yandan), həmrəylik (dayanışma), hərtərəfli (çoxyönlü), radioqəbuledici (alıcı), vətən-pər-vər-lik (yurdsevərlik), özünəməxsus (özgün)

~~~~~~

Təməl sözcüklər üçün işlədilən Farsca-Rusca degilər: Azərbaycan görkül və tuğralı dilində, təməl sözcüklər Farsca və Rusca eliyi altındadır. Örnəyin Azərbaycanca adlandırılan qarma dildə, Türkcəsi var olan ılxı (heyvan) adlarından (“aslan” yerinə “şer”, “qaflan” yerinə “pələng”, “bars” yerinə “bəbir”, “doğan” yerinə “şahin”), boyalardan (“qonur” yerinə “qəhvəyi”, “ipgil” yerinə “bənövşəyi”, “al” yerinə “çəhrayı”), günlük yaşamda ən çox işlədilən kəlimələrə dək (“evet” yerinə Farsca “bəli”, “Tanrı qorusun” yerinə “xudahafiz”), hamısı Farsca, Farsca-Ərəbcə azı Ruscadır.

~~~~~~

Yeddicə (həftə) günləri, ay və sanır (burc) adları: Bölgə və budunumuz arasında çeşitli və köklü Türk yimləri vardır. Ancaq bağılsız Azərbaycan Buduncunda işlədilən tuğralı yim (təqvim), bunlarla ilgili

olmayıb, ḳoloniyal və Rus-Xırıstıyan kültürünə ayid bir yimdir. Quzey Azərbaycanda Rus-Xırıstıyan yimini işlətmək və Türk yimlərini qullanmamaq; yenicillik, yüksəklik, evrənsəllik və Pantürkismlə savaşım olaraq sanılır. Azərbaycan Buduncu yimində bütün ayların adları Rusca və yeddicə ilə başqa bir sıra önəmli günlərin adları da Farsca, azı Farsca-Ərəbcədir. Bu yim hər çeşit ulusal kimlik, Türklük izi və Azərbaycanlılıq bəlirtisindən yoxsundur. Azərbaycan Buduncu bu açıdan Güney və İran Türklüyü üçün ülgü və örnək olabilməz və orada işlək olan ḳoloniyal Rus-Xırıstıyan yimi İranda xalqa təhmil edilən ḳoloniyal Fars-Zərdüşt yimi kimi, Türk budunu və Güney Azərbaycan'ın yimi olmayıb və olmayacaqdır.

Aşağıda Türkcə yeddicə günləri, ay, burc və oniki ılxılı Türk yimi ilə Azərbaycan Buduncunda işlədilən bunların Farsca-Ərəbcə-Rusca qarma qarşılıqları verilmişdir:

Yeddicə günləri:

Başgün) bazaar ertəsi), Tozgün) çərşənbə axşamı), Odgün) çərşənbə), Ortagün) cümə axşamı), Yeygün) cümə), Elgün) şənbə), Aragün) bazar)

Ay adları:

Ocaq) yanvar(, Boz) fevral), Yelin) mart), Qıraçan) aprel), Köç) may), Çiçək) iyun), Oraq) iyul), Biçin) avqust), Sıxman) sentiyabr), Əkim) oktiyabr), Ulusoyuq) noyabr), Aralıq) dekabr)

Dönəncə adları:

Yay (Bahar, İlkbahar), Yaz, Güz (Payız, Sonbahar), Qış

Burc adları (ayırac içindəkilər Ərəbcə, Farsca və Latınca qarşılıqlardır):

Qoç (aries ،حمل، بره), Boğa (taurus ،ثور، گاو), İkizlər (gemini ،جوزا، دوپیکر), Yengeç (cancer ،سرطان، خرچنگ), Aslan (leo ،اسد، شیر), Başaq (virgio ،سنبله، خوشه), Ülgü (libra ،میزان، ترازو), Çayan (scorpio ،عقرب، کژدم), Oxçu (saggitarius ،قوس، کمان), Oğlaq (capricorn ،جدي، بزغاله), Qova (aquarius ،دلو، دول), Balıq (pisces ،حوت، ماهي)

Oniki ılxılı Türk yimi (ayırac içindəkilər Farsca və İngilizcə qarşılıqlardır):

Sıçan (ratموش), Sığır (oxگاونر), Bars (یوزپلنگ tiger), Dovşan (خرگوش rabbit), Kəltə (مارمولك dragon), İlan (snakeمار), Yunt (horseاسب), Qoyun (ramگوسفند), Piçin (monkeyميمون), Toyuq (مرغ خانگي rooster), İt (dogسگ), Donuz (pigخوك)

~~~~~~

Bayramların adları: Azərbaycan Buduncunda bayram adlarının bir çoxu Farsca azı Ərəbcədir. Bu sorun Güneydə də yaşanmaqdadır. Oysa bayramların adları kəsinliklə Türkcə və Türkcə dilbilgisi qurallarına uyqun olmalıdır. Bayram adlarının Türkcəsi var olmasa bilə, Türkcə qarşılıqlarının törədilməsinə çaba göstərilməlidir:

Ərgənəqon Bayramı (Novruz Bayramı), Adaq Bayramı (Qurban Bayramı), Odgünü Sürü (Çərşənbəsuri), Orucluq Bayramı (Fitr Bayramı), Gəzi Günü (Sizdəhbedər), Qırxca (Çillə), Dayanışma Günü (Həmrəylik Günü).....

~~~~~~

Milli olmayan soyadları düzgəsi (sistemi): Gənəlliklə hər bir ulusun soyadları düzgəsinin kökü, o ulusun dili, budun bilimi, ötəyi, söyləncələri (mifləri) və əkincində olub; pisiḳoloji, ruhiyyat və ona hâkim olan siyasi və dəyərlər düzgəsini yansıtmaqdadır. Türk budunun soyadlar düzgəsi də, bu xalqın öz dil və əkincinə sayqı, sevgi və vurqunluğunun ürünü və qalıtıdır. Bu düzgə Türk dilinin çox geniş olan olanaqlarından yararlanaraq, uzun bir ötəkdə yaranmış və Türk budunun yaşadığı bölgə, gələnək, inanc və ulusal dəblərinə uyqunluq və uyum içində dəyişim və gəlişimə uğramışdır. Ancaq bu varsıl soyadları düzgəsi, Quzey Azərbaycanda geçən son iki yüzildə doğal olmayan yapay nədənlərdən dolayı, tərkcə öz Türk ulusal özəlliyini itirmişdir. Azərbaycan Buduncunda soyadları düzgəsinin Türk özəlliyini itirmə süreci o dənli genişdir ki dışarıdan baxan yansız bir gözləmci və araşdırmacının, burada yaşayan xalqın soyadlarına baxaraq, onun ulusal və Türk kimliyini anlaması mümükün deyildir.

Azərbaycan Buduncunda soyadları düzgəsi kəsinliklə milli özəlliklər və də görklülükdən (estetizmdən) yoxsundur. Bu düzgədə soyadları, gənəldə kök kəliməyə Ruscadan alınmış –ov, -ev azı Farscadan alınmış

-zadə artırılaraq əldə edilir. Örnəyin Əliyev, Mərdanov, Əlizadə. İşlədilən kökadların mütləq çoxunluğu da Türkcə yox, bəlkə Ərəbcə, Farsca (hətta Paniranismi çağrışdıran bir sıra adlar örnəyin Daryuş, Pərviz, Zərdüşt, Səyavuş...) və son zamanlarda Ruscadır. Türk kimliyi açısından hər çeşit millilikdən yoxsun və dil ilə görklülük baxımlarından yoxsul olan bu ilkəl düzgə, kəsinliklə Güney Azərbaycandakı soyadları üçün örnək və ülgü alınmamalıdır.

Sözlük

Abece: Əlifba

Ad tamlaması: İzâfi tərkib

Alan: Sâhə

Arasıra: Bəzən

Aşal: Rütbə

Axın: Hucum

Ayırac: Parantez

Ayrıq: Fərqli

Azı: Ya da, vəya, yâxud

Bağılsız: Müstəqil

Bağılsızlıq: İstiqlal

Bayrı: Arxayik

Belin: Təhlükə

Bətik: Mətin

Biçik: Hərf

Biçim: Şəkil, form

Bilə: Hətta

Biləşik: Mürəkkəb

Budunbilim: Folḳlor

Budunc: Cumhuriyət, Respubliḳa

Bügüş: Fəlsəfə

Bundalı: Sekular

Çağdaş: Muâsir

Çınbilimi: Huquq

Çoxul: Cəm

Çoxunluq: Əksəriyyət

Degi: Kəlimə

Denətim: Ḳontrol

Denəyim: Təcrübə

Dənli: Qədər

Dilbilgisi: Qıramer, qıramatika

Dirgili: Canlı

Dönəncə: Mevsim

Dura: Nüqtə

Düyüm: Üqdə

Düzgə: Sistem

Əkinc: Kültür

Eldəm: Lâyik

Elik etmək: İstila etmək

Elik: İstila

Ərklət: Dövlət

Eyləm: Fe’l, aksiya

Eyləmlik: Məsdər

Gəniz: Nazal, burundan

Gərəksinim: Ehtiyac

Ginələmək: Təkrar etmək

Görklülük: Estetizm

Görksöz: Ədəbiyat

Görksüz: Çirkin

Görkül: Ədəbi

Gücəm: Zülüm

İdi: Heç

İlkəl: İbtidâyi, bədəvi

Ilxı: Heyvan

İm: İşârət

İrim: Diqqət

İrimləşdirmək: Dəqiqləşdirmək

İtəkləmək: Təhmil etmək

İtəm: Zərər

İzlənc: Pıroqram

Kəsinliklə: Mütləqən

Kəsmə: Apastrof

Kip: Qalıb

Kökləşik: Ḳılasik

Ölçüt: Me’yar

Örnəyin: Misal üçün

Ötək: Târix

Oynam: Rol

Oysa: Halbuki

Özgü: Xas, məxsus

Özgün: Əsil

Qalıt: Miras

Qanıt: Subut

Qarma: Hibrid

Qarmaşa: Ḳompleḳs

Qolay: âsân

Quraşdırım: Teḳnoloji

Salıq: Xəbər

Sanır: Burc

Sayrılıq: Xəstəlik

Səsbilimi: Fonetik

Sömürgəçilik: Ḳoloniyalism, iste’mar

Söyləncə: Mif, usturə

Soysop: Sülâlə

Tabası: Rəğmən

Tablamaq: Qəbul etmək

Tasarı: Tərh, Pılan

Taxma ad: Ləqəb

Tayın: Eyni

Tayınca: Eynən

Təkil: Müfrəd

Təməl: Əsas

Tərkcə: Sür’ətli

Tikəl: Qismi

Topar: Dəstə, Qurup

Tuğralı: Rəsmi

Ucqaroba: Diyaspora

Uçra: Çünkü

Ülgü: Örnək, model

Ürkən: Həmişə, hər zaman

Uyqarlıq: Mədəniyət

Uyqunluq

Uyum: Harmoni

Üzərində: Haqqında

Uzluq: Sənət

Varsıl: Zəngin

Vurqun: Heyran

Xaqan: Şah

Yalın: Sâdə

Yapmaca: Sün’i

Yarar: Fayda

Yazım: Ortoqrafi

Yeddicə: Həftə

Yekə: Süper, meqa, hayper

Yenicil: Modern

Yenidegi: Neolojism

Yerində: Haqlı

Yetirim: Təbliğ, Pıropaqanda

Yim: Təqvim

Yiyə: Sâhib

Yönətgi: Siyasət

Yoxsul: Fəqir

Yoxsun: Məhrum